

Kőmíves Péter Miklós

tanársegéd

*Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet
doktorjelölt*

Debreceni Egyetem Ibrüg Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola

A NEMZETKÖZIESEDÉS JELENTŐSÉGE A FELSŐOKTATÁSBAN

Debreceni Jogi Műhely, 2019. évi (XVI. évfolyam) 3-4. szám (2019. december 31.)

DOI 10.24169/DJM/2019/3-4/1

The importance of the internationalisation in the higher education – Summary

The internationalisation of the Hungarian higher education has a crucial role in the overall operation of the Hungarian higher educational system. The increasing presence of the international students at the Hungarian universities can alleviate the negative impact of the demographic decrease of the secondary students' number in the country and can help the higher educational institutions to secure their needs in order to sustain their operation – mostly in an economic way.

Several dilemmas emerge with the internationalisation of the higher education globally. One of these problems is the provision of the equal access to international higher education. If the equal access is not provided – and honestly this is the actual situation in most of the countries – than the differences in the social background of the students can have a great impact on the international education possibilities. Those students who have the possibility to study abroad can earn that much benefits during their education which is unavailable for those students who can only learn in their home countries. This tendency with respect to the cultural reproduction theory can widen the gap between the different social groups and so called social classes based on economic but not knowledge or talent differences.

One of the most important elements and prerequisites of the successful functioning of the international higher education is the effective and suitable legal background. Hungary as a member state of the European Higher Education Area and of the European Union have several benefits from its memberships because this institutional and legal background will make the diplomas issued by Hungarian universities accepted in several countries. The international comparability of the knowledge incorporated by the Hungarian diplomas can be granted by the harmonisation of the different acts and the legal systems of the member states. The Hungarian results on this field are impressive.

Based on these information we can analyse the importance of the international higher education in case of the labour market. One of the leading occupation tendencies in the 21st century is the internationalisation of the labour market. The companies are trying to employ the best workforce available on the labour market and the lack of suitable workforce pushes them to find the suitable employees abroad – or on the domestic universities and they have much more possibilities if international students are also studying there.

Bevezetés

A magyar felsőoktatás képe az elmúlt évtizedek során jelentősen megváltozott. A korábban igen szűk létszámú felsőoktatási rendszer egyre nagyobb tömegben iskolázta be a hallgatókat, az ezredfordulót követő évekre egyértelműen tömegessé vált a felsőfokú továbbtanulás¹ – nemcsak az érettségizők, hanem a diplomát korábban nem szerzők és a karierváltás, előlépés reményében másod-, harmad- és további diplomákat

---

¹ Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsi001a.html?down=704 Utolsó letöltés dátuma: 2018. 06. 02.

teljesítő emberek körében is. 2005 óta ugyanakkor folyamatosan csökken a felsőoktatásban tanuló hallgatók száma, a csökkenés hatására ráadásul jelentősen átrendeződött a hallgatók megoszlása a felsőoktatási rendszeren belül². Eleinte elsősorban a levelezős képzések hallgatói létszáma csökkent³, azonban a Magyarországon az élveszületések területén évtizedek óta tapasztalható visszaesés által okozott demográfiai hullámvölgy⁵ a felsőoktatást is elérte, ami a nappali tagozatos hallgatók létszámában is jelentős csökkenést okozott.

A magyar felsőoktatási rendszer egyik lehetősége a hallgatói létszám fenntartására a külföldi hallgatói létszám növelése, ehhez azonban elengedhetetlen a nemzetközi oktatási közeg kialakítása, amely – az intézményi környezet fejlesztése, szakalapítások és szaklétesítések mellett elsősorban – jogi eszközökkel oldható meg. Ezzel a tendenciával párhuzamosan az is látható, hogy az elmúlt közel három évtized során jelentősen növekedett az Európa és Amerika – elsősorban Észak-Amerika – irányába megvalósuló migráció. Noha a vándorlásban érintett személyek jelentős része nem tanulmányi céllal szeretne új országba jutni, a tendenciának vitathatatlanul vannak oktatási elemei is.⁶ Olyannyira, hogy a népesség oktatási célú körforgásának napjainkra igen kiterjedt szakirodalma van⁷, a téma az oktatáspolitikai kutatások egyik igen gyakorta vizsgált aktualitásával vált. Ezen túlmenően az is látható, hogy az egyes képzések tartalmi változásai vagy az elvárt előképzettség módosulása kihathat a beiskolázható potenciális hallgatók körére is.⁸ Emellett a kutatómunka elvégzése során arra is tekintettel kell lenni, hogy a vizsgálandó publikációk száma minden tudományterületen emelkedik, illetve egyre nő az interdiszciplináris és multidiszciplináris kutatások száma is, amelyek jellegét a kutatók előképzettsége, tudományterületi hovatartozása befolyásolja.⁹

A felsőoktatás nemzetköziesedése – hozzáférés a külföldi tanulmányokhoz

A 21. századra a felsőoktatási piac nemzetközivé vált, ez pedig elkerülhetetlenné teszi, hogy a magyar felsőoktatási rendszert és a nemzetközi felsőoktatás vérkeringésébe bekapcsolódó magyar felsőoktatási intézményeket is nemzetközi összehasonlításban elemezzük. Erre több ok miatt is szükség van. Mindenekelőtt azért, mert a Magyarországra potenciálisan érkező külföldi oktatók és hallgatók így deríthetik ki, hogy az egyes felsőoktatási intézmények milyen oktatási, kutatási nívót képviselnek, milyen oktatói, kutatói környezetet, lehetőséget és általában véve, milyen életkörülményeket tudnak biztosítani számukra. Hazánkban a felsőoktatás nemzetköziesedése továbbra is fellendülőben van, ez a folyamat és jelenség pedig teljes mértékben harmonizál a globális trendekkel. Mint arra Hrubos Ildikó is rámutatott, a nyugat-európai országokban az 1980-as évektől egyre nagyobb arányban kezdett elterjedni a tanulmányi célú nemzetközi mobilitás, azonban ez a folyamat ekkor még elsősorban a részidejű képzések elterjedését jelentette.¹⁰ Ebben az esetben a hallgató – jellemzően valamilyen ösztöndíj támogatása mellett – egy-két szemesztert tanul egy külföldi felsőoktatási intézményben, az ott megszerzett ismereteit pedig az a felsőoktatási intézmény, amelyben tanulmányait folytatja, kreditmobilitás címszó alatt elismeri.¹¹ A részidejű képzések és általában

² Kőmíves Péter Miklós – Vörös Péter – Dajnoki Krisztina: A felsőoktatás nemzetköziesedése: megoldás a hallgatói létszám csökkenésére? Humán Innovációs Szemle 2014. évfolyam 1-2. lapszám. p. 35.

³ Varga László: A felsőfokú oktatásban résztvevők létszámára ható jogi, makró- és mikroökonómiai folyamatok. Iskolakultúra, 2018/10-11. pp. 90-102.

⁴ Polónyi István: Honnan jönnek a hallgatók? Educatio, 2012/2, pp. 244-246.

⁵ Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html Utolsó letöltés dátuma: 2017. 09. 16.

⁶ Dajnoki Krisztina – Máté Domicián – Fenyves Veronika – Kun András István: Deconstructing attitudes towards immigrant workers among Hungarian employees and higher education students. Sustainability, 2017, 9, 1639. pp. 1-2.

⁷ Cseh Papp Imola – Bilan, Svitlana – Dajnoki Krisztina: Globalization of the labour market – Circular migration in Hungary. Journal of International Studies, Vol. 12, No. 2. 2018. p. 184.

⁸ Csapó Zsolt – Nábrádi András – Kovács Krisztián – Csapóné Riskó Tünde: MBA education at the University of Debrecen and its further development towards double degree programmes. Applied Studies in Agribusiness and Commerce – APSTRACT, Vol. 11, No. 1-2. 2017. pp. 167-170.

⁹ Popp József – Balogh Péter – Oláh Judit – Kot, Sebastian – Harangi-Rákos Mónika – Lengyel Péter: Social network analysis of scientific articles published by Food Policy. Sustainability, 2018, 10(3), 577. pp. 1-20.

¹⁰ Hrubos Ildikó: A társadalmi esélyegyenlőtlenségek új színterei a felsőoktatásban. Iskolakultúra, 2012/1-2. p. 87.

¹¹ Hodara, Michelle – Martinez-Wenzl, Mary – Stevens, David – Mazzeo, Christopher: Improving credit mobility for community college transfer students. Findings and recommendations from a 10-state study. Education Northwest,

véve az egyéni és esetleges mobilitás felől egyre inkább elmozdult a felsőoktatás a teljes idejű mobilitás felé, majd később a kettős diplomás képzések, a képzési franchise-ok, az elektronikus oktatás és a távoktatás felé.¹²

A részidejű képzések iránti kereslet az 1990-es években tovább nőtt, az ezredfordulótól kezdve azonban egyre nagyobb arányban jelentek meg azok a hallgatók, akik teljes idejű képzésre, diplomamobilitás keretében érkeztek valamely országba. Ezek a hallgatók legtöbbször saját maguk állták képzésük költségét, ami kevésbé teszi lehetővé a társadalmi egyenlőség, igazságosság megjelenését ezen a piacon. Látható, hogy a teljes idejű képzésre szóló mobilitás több szűrőt állít a részt venni kívánó hallgatók elé, hiszen itt a tudásuk (szaktudás, nyelvtudás) mellett sokkal hangsúlyosabban jelenik meg az anyagi helyzet, mint kritérium.¹³ Mindez teljesen összhangban van Pierre Bourdieu kutatási eredményeivel, aki a személyes ízlés, a kulturális igények kialakulása kapcsán hangsúlyozza az oktatás és a nevelés jelentőségét. Meglátása szerint tehát nemcsak az emberek tudásának mennyisége és mélysége, hanem a személy igényei, így munkavállalás kapcsán felmerülő elvárásai is nagyban függenek az oktatás hosszától és a képzettség szintjétől.¹⁴ Mindebből kiindulva a kulturális reprodukció elve alapján a magasabban képzett – és éppen ezért jobb társadalmi körülmények között élő – szülők gyermekei maguk is magasabb társadalmi státuszhoz jutnak¹⁵, ez a hatás pedig még erősebben érvényesülhet, ha az oktatáshoz való hozzáférés eleve anyagi lehetőségektől függ. Természetesen az oktatás sikeressége nagyban függ a gyermek által otthon látott példáktól, a szülők kulturális értékrendjétől, továbbá a szülők és a tanuló saját befektetéseitől¹⁶, azonban nem mindegy, hogy ezeket a befektetéseket közvetlen pénzügyi forrásként, vagy például a tanításra, tanulásra használt időként, energiaként értelmezzük. A leszakadó térségekben működő oktatási intézmények képzéseinek eredményességét jelentősen befolyásolja a szegénység, a tanárhány, az alacsonyan képzett vagy képesítés nélküli oktatási-adminisztrációs állomány, a krónikus betegségek, az erőszak és az eleve alacsony színvonalú vagy lebutított képzési tervek megjelenése.¹⁷ Egyértelmű, hogy a tanulmányaikat ilyen környezetben megkezdő vagy folytatódó diákok számára a továbbtanulás sem lehet reális alternatíva, a külföldi iskoláztatás pedig jószerezivel álmok szintjén sem jelenhet meg.

Hrubos Ildikó kutatási eredményei szerint, noha a részidejű mobilitás esetében is fellelhető volt némi asszimetria a kiutazó és érkező hallgatók számát illetően (többen utaztak keletről nyugatra Európán belül, mint fordított irányban, ami szintén értelmezhető az életszínvonalban mérhető különbségek lecsapódásaként), azonban a rendszert különböző kvóták és ösztöndíjak segítségével próbálták egyensúlyban tartani. Ez a lehetőség a javarészt önerős diplomamobilitás esetében nem adott, ami miatt féltő, hogy a népszerű felsőoktatási célországok munkaerőpiacai elszívják a végzett hallgatókat kiindulási országuktól, amelyek így legjobban képzett polgáraikról kénytelenek lemondani.¹⁸ Ezzel összhangban a szakirodalom részletesen tárgyalja a diplomások agyelszívásként is emlegetett mobilitását, amely során jellemzően a tehetősebb országok olyan munkalehetőségekkel és további előnyökkel tudják magukhoz csábítani a szegényebb országok magasan képzett polgárait, amelyekkel azok származási országa nem tud versenyezni.¹⁹ A tendencia legfontosabb kiváltó oka az a tény, hogy az egyes térségek jövőbeli versenyképessége elsődlegesen attól függ majd, hogy a termékek és szolgáltatások előállításán milyen mértékben tudják a

---

Portland, 2016. p. 2.

¹² Kosmützky, Anna – Putty, Rahul: Transcending borders and traversing boundaries: A systematic review of the literature on transnational, offshore, cross-border, and borderless higher education. *Journal of Studies in International Education*, Vol. 20, No. 1, 2016. pp. 8-33.

¹³ Hrubos: i. m. p. 87.

¹⁴ Bourdieu, Pierre: *Distinction: A social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1984.

¹⁵ Bourdieu, Pierre: Cultural reproduction and social reproduction. In: Brown, R. (szerk.): *Knowledge, Education and Social Change*. Taylor & Francis, London, 1974. pp. 71-84.

¹⁶ Meier Jæger, Mads: Equal access but unequal outcomes: Cultural capital and educational choice in a meritocratic society. *Social Forces*, Vol. 87, No 4. 2009. pp. 1943-1971.

¹⁷ Belfiore, Phillip, J. – Auld, Ruth: The disconnect of poor-urban education: Equal access and a pedagogy of risk taking. *Psychology in the Schools*, Vol. 42, No. 8. 2005. pp. 855-863.

¹⁸ Hrubos: i. m. p. 87.

¹⁹ Oláh Judit – Halasi György – Szakály Zoltán – Popp József – Balogh Péter: The impact of international migration on the labor market – A case study from Hungary. *Amfiteatru Economic*, Vol. 19, No. 46. 2017. pp. 790-805.

hozzáadott értéket növelni. A jelenleg sikeres térségek ezért jövőbeli versenyképességük megőrzése érdekében olyan tanulókat, hallgatókat és munkavállalókat igyekeznek területükre csábítani, akik a jövőben is képesek lesznek a hozzáadott érték előállítására.²⁰

A klasszikus liberális filozófia meglátása szerint az ingyenes oktatás elérhetősége a társadalmi egyenlőség egyik legfontosabb megjelenési formája, hiszen – legalábbis elméletileg – a tanulás során elért sikerek kizárólag az egyének képességeitől és elhivatottságától függenek. Ez az elmélet a költségtérítéses külföldi képzések esetén nyilvánvalóan nem érvényesülhet, habár a gyakorlatban már akkor is sérelmet szenved, amikor az eltérő családi környezetből érkező és ebből kifolyólag eltérő előképzettségű felvételizők továbbtanulási esélyei és intézményválasztása szükségszerűen nem egyforma.²¹ Az egységes értékelés csak akkor eredményezi az oktatás javulását, ha az oktatási lehetőségekhez való igazságos hozzáféréssel is párosul.²² Ezzel ellentétben a társadalmi mobilitást nem pártoló politikai rendszerek az oktatáson keresztül a status quo fenntartását is el tudják érni, háttérbe szorítva ezzel bizonyos társadalmi csoportokat.²³

Míndez összhangban van azzal a meglátással, hogy a felsőoktatási mobilitásnak vertikális és horizontális dimenziója is ismert. A vertikális dimenzió szerint a hallgató egy helyről – például a születési helyéről – egy másik helyre utazik annak érdekében, hogy ott megismerkedhessen olyan tudással, amelyhez az eredeti helyén nem jutott volna hozzá. A mobilitás horizontális dimenziója pedig arra az igényre kínált megoldást, amely szerint mindig is kívánatos volt, hogy a hallgatók egyenlő feltételekkel juthassanak hozzá a különböző régiók, kultúrák, elméleti irányzatok és gyakorlati ismeretek oktatásához.²⁴

Az oktatás nemzetközivé válásának eszmei alapja azon a nyugati modellen alapul, amelynek alapja az emberek egységes oktathatóságának ideája, amely az oktatáshoz való jogban jelenik meg, jelentőségét pedig növeli, hogy a gazdaság és demokratikus jogok fenntartásához a képzésekre van szükség. Mindennek eredményeként közös oktatási modellek és közös kurikulumok fejlesztésébe kezdenek az államok és a felsőoktatási intézmények is.²⁵ Emellett azt is ki kell emelni, hogy az európai és az észak-amerikai felsőoktatási rendszerek nemzetköziesedése mögött eltérő ideológiai háttér fedezhetünk fel, hiszen míg Európában a felsőoktatás nemzetközivé válásának folyamata mögött a békevágy eszménye húzódik meg, addig Észak-Amerikában, különösképpen pedig az Amerikai Egyesült Államokban a történelmi „népek olvasztótégye” jelenség él tovább a felsőoktatás világában.²⁶ A nemzetközi hallgatói mobilitás irányvonalait mindenesetre folyamatosan elemezni szükséges, hiszen a tendenciák változásai hosszabb távon munkaerőpiaci hatásokat is gyakorolnak. Ez a tényező kiemelt jelentőséget tulajdonít a nemzetközi mobilitásra nyitott hallgatók intézményválasztási preferenciái vizsgálatának.²⁷ Ennek megfelelően a – megfelelően képzett és tehetséges – munkaerő hiányának hatására a munkáltatók egyre újabb megoldásokat próbálnak ki a tehetségek alkalmazása érdekében.²⁸ Ilyen megoldás lehet a nemzetközi munkavállalói mobilitás támogatása, illetve a külföldi hallgatók fogadó országban történő foglalkoztatása is.

---

²⁰ Kocziszky György – Veresné Somosi Mariann – Balaton Károly: A társadalmi innováció vizsgálatának tapasztalatai és fejlesztési lehetőségei. *Vezetéstudomány*, Vol. 48, No. 6-7. 2017. pp. 15-19.

²¹ Husén, Torsten: Problems of securing equal access to higher education: The dilemma between equality and excellence. *Higher Education*, Vol. 5, No. 4. 1976. pp. 407-422.

²² Schmidt, William H. – Cogan, Leland S.: The myth of equal content. *Educational Leadership*, Vol. 67, No. 3. 2009. pp. 44-47.

²³ Maile, Simeon: Equal access to education: Who can afford? *Education As Change*, Vol. 8, No. 2. 2004. pp. 56-73.

²⁴ Teichler, Ulrich: Mutual recognition and credit transfer in Europe: Experiences and problems. *Journal of Studies in International Education*. Vol. 7, No. 4, 2003. pp. 312-341.

²⁵ Spring, Joel: Research on globalization and education. *Review of Educational Research*, Vol. 78, No. 2. 2008. pp. 330-363.

²⁶ Fenyves Veronika – Bács Zoltán – Kovács Barnabás – Tarnóczi Tibor – Nemeslaki András – Böcskei Elvira: Analysis of factors influencing foreign studies-Strategic decisions-Results of a Hungarian survey. *Journal of Entrepreneurship Education*, Vol. 22, No. 5. 2019. pp. 1-21.

²⁷ Böcskei Elvira – Bács Zoltán – Kovács Barnabás – Tarnóczi Tibor – Fenyves Veronika: A nemzetközi diplomamobilitás stratégiai irányvonalai – a Magyarországon tanulmányokat folytató külföldi hallgatók motiváció, a külföldi tanulmányokat befolyásoló tényezők vizsgálata. *Competitio*, 2019, 1-2.

²⁸ Dajnoki Krisztina – Héder Mária: „Új szelek fújnak” – a HR válasza a globalizáció és a változás kihívásaira. *Hadtudomány – A Magyar Hadtudományi Társaság Folyóirata* 27, E-szám. 2017. pp. 84-93.

A magyar felsőoktatási rendszer nemzetköziesedéséről általánosságban

Berács József kutatásai meghatározóak a hazai felsőoktatás nemzetköziesedésének vizsgálata szempontjából. Megállapításai szerint hazánknak van némi előnye a felsőoktatás és a kutatás terén a hasonló gazdasági fejlettséggel rendelkező (és akár regionális) vetélytárs-országaihoz szemben, hiszen a gazdasági fejlettségre a GDP-hez viszonyított színvonalához képest a két vizsgált struktúra teljesítménye viszonylagos fejlettséget mutat. Emellett azt is kiemelte, hogy a szolgáltatásként értelmezett felsőoktatás helyhez kötöttsége a 21. század információs forradalmával egyre csökken, ami csökkenti a magyar intézmények védettségét nemzetközi riválisaival szemben. Ebből kifolyólag a szerző szerint a magyar felsőoktatási rendszer számára a túlélés, a további sikeres működés záloga, ha nemzetköziesedni kezd és ezzel lehetőségeket kovácsol a felmerülő kihívásokból.²⁹

Érdeemes megvizsgálni, hogy az utóbbi években miként alakultak azok a kritériumok a magyar felsőoktatással összefüggésben, amelyet Berács József idézett művében versenyelőnyként azonosított. Temesi József és szerzőtársai alapján a GDP-arányos ráfordítás a teljes oktatási költségvetés tekintetében csökkent az utóbbi években, a felsőoktatásra fordított összeg, amely a teljes GDP mintegy 1%-át teszi ki, alacsonynak mondható.³⁰ Emellett azt is ki kell emelni, hogy 2012-2013-ban összességében közel 100 milliárd forinttal csökkent a magyar felsőoktatási rendszer állami támogatása, amiből 2016-ig 40 milliárd forint került vissza a rendszerbe. Ebből is következő módon még mindig nem érte el a magyar felsőoktatás állami támogatásának értéke a 2012 előtti mértéket.³¹ A földrajzi-kulturális védettség elve is veszíteni látszik érvényességéből, hiszen Európa-szerte egyre népszerűbbek az egyetemek által hirdetett tömeges online kurzusok, amelyek gyors és kényelmes hozzáférést biztosítanak a legfrissebb tudáshoz mindazok számára, akik – akár iskolarendszeren kívüli formában is – tanulni szeretnének.³² Az online képzési formák, online kurzusok, vagyis a MOOC-ok elterjedése mellett úgynevezett virtuális kollaborációs platformok jelennek majd meg a felsőoktatásban, amelyek lényege, hogy az online gyakorlat és a kutatás a virtuális és a valóságos tér megosztásával, párhuzamos használatával történik. Az új típusú képzési formák egyik legelterjedtebbike pedig a blended learning lehet, amikor az online oktatás az egyetemi kontaktórák kiegészítésére szolgál.³³ A fenti folyamatok egyértelműen példázzák azt, hogy a felsőoktatási intézményeknek a nemzetközi verseny mely formáiban kell helyt állniuk napjainkban.

A felsőoktatás nemzetköziesedéséhez szükséges jogi keretek

A magyar felsőoktatás működésének egyik legfontosabb alapját a mindenkorai felsőoktatási törvények jelentették. A napjainkban hatályos, a Nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény a rendszerváltás utáni harmadik ilyen jogszabály. A három törvényt (1993. évi LXXX. törvény, 2005. évi CXXXIX. törvény, 2011. évi CCIV. törvény) az Országgyűlés közel száz alkalommal módosította, az egyes törvénymódosítások adott esetben akár komoly tartalmi változásokat, voltaképpen novellákat is jelentettek a hatályos joganyag szempontjából. A folyamatos változás mögött változó tartalmú kormányzati reformelképzelések álltak, amelyekben azonban közös volt, hogy kivétel nélkül a magyar felsőoktatási rendszer felzárkózását célozták³⁴, vagyis a magyar felsőoktatás nemzetközi értelemben vett versenyképességét kívánták javítani különböző eszközök segítségével.

Az oktatás kérdését mindenképp előtérbe kell hozni az Európai Unióban, így ezen a

²⁹ Berács József: Nemzetköziesedési trendek és intézményi megfelelés. In: Hrubos Ildikó (szerk.): Elefántcsonttoronyból világítótorony. A felsőoktatási intézmények misszióinak bővülése, átalakulása. Aula Kiadó, Budapest, 2012. p. 138.

³⁰ Temesi József – Hrubos Ildikó – Berács József: Magyar Felsőoktatás 2012. Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, Budapest, 2013. p. 4.

³¹ Polónyi István: Felsőoktatás a koncepciók keresztútján. Köz-Gazdaság, 2016/2. p. 215.

³² Hrubos Ildikó: A tudás természetének átalakulása a digitális korban. Educatio, 2017/2. p. 177.

³³ Fábrián Attila – Koloszar László: Tudáshálózat, avagy a szürreális kooperáció lehetősége a felsőoktatásban. Közép-Európai Közlemények, 2017, 10/1. p. 15.

³⁴ Polónyi István: A hazai felsőoktatás-politika átalakulásai. Iskolakultúra, Vol. 25, No. 5-6. 2015. pp. 3-14.

területen a soft law-nak különösen nagy szerep jut.³⁵ Elsősorban az ingyenes továbbtanulási lehetőséget biztosító uniós jogszabályokat illetik kritikával amiatt, mert az ingyenes oktatást igénybe vevő hallgatók úgy profitálnak egy ország felsőoktatási befektetéseiből, hogy ők maguk nem járulnak hozzá – például adózás útján – az adott ország állami költségvetéséhez és így az intézményhálózat fenntartásához. Ezt továbbgondolva azok az uniós tagországok, amelyekből több hallgató utazik ki, mint amennyi oda érkezik ingyenes képzésre, voltaképpen más uniós tagországok költségére képzik saját diplomáikat, ami nem igazságos. Ellenérvek szerint viszont a hallgatók által generált fogyasztás, a tanulmányok során elköltött összegek formájában jelentős bevételekhez jutnak a fogadó államok is, illetve az adófizetés hiányát a finanszírozó tagállam adókedvezményben részesülő polgáira is lehetne alkalmazni, ez azonban egyáltalán nem volna elfogadható.³⁶ Magyarország egyébként, elsősorban a határon túli magyar uniós állampolgárok ingyenes tanulmányi lehetőségeinek biztosítása miatt több hallgatót fogadott 2010-ben, mint amennyit kiküldött³⁷, de tekintettel arra, hogy ebben az esetben egy kisebbségi kulturális, örökségvédelmi feladat ellátására kerül sor, ezt a jelenséget minden körülmények között a felsőoktatás nemzetköziesedésén kívül tárgyalandónak tartom.

Berács József egy további közleménye szerint a magyar felsőoktatás szépen fejlődik, mivel a 2016/2017-es tanévben közel 10%-kal nőtt az országban tanuló külföldi hallgatók száma, vagyis a magyar oktatási rendszer továbbra is attraktív a külföldiek szemében.³⁸ Ami pedig a szerző harmadik kritériumát, a nemzetköziesedés, mint kitérés lehetőség felismerését illeti, az utóbbi években jelentős fejlődésnek lehettünk szemtanúi. Ez a doktori képzésekre is igaz, ami elsősorban a kevésbé fejlett országokból érkező PhD hallgatójelöltek számára.³⁹

Míg Barakonyi Károly releváns jogszabályok, intézményi fejlesztési tervek és egyéb szabályzók, stratégiai dokumentumok elemzését követően még azt is kétségbe vonta, hogy a magyar felsőoktatási intézmények egyáltalán ráébredtek-e arra, hogy tevékenységüket nemzetközi versenyhelyzetben kell végezniük⁴⁰, addig a Fokozatváltás a felsőoktatásban című dokumentum 2016 decemberi, második, átdolgozott verziója már egyértelműen arról beszél, hogy az egész világ globalizálódása miatt a magyar felsőoktatásnak is nemzetközi környezetben működő munkaerőpiacra kell képeznie a hallgatókat, akik ebben a globális versenyhelyzetben kell, hogy helyt álljanak.⁴¹ Szakértők pedig ma már vitán felül kiemelik, hogy egyetlen felsőoktatási intézmény sem lehet sikeres, amely nem képes hallgatói számára megfelelő nemzetközi mobilitási opciókat kínálni, illetve amelyik nem képes külföldi hallgatók fogadására.⁴²

A külföldi hallgatók fogadásának egyik legfontosabb feltétele az volt, hogy az európai (ebbe beleértve a magyart is) felsőoktatási rendszerek globális szinten is mérhető és értelmezhető végzettségeket adjanak, illetve az európai országok felsőoktatási rendszerei harmonizáljanak egymással. A cél eléréséhez szükséges első lépést 1988-ban tette meg az Európa Tanács és az Európai Egyetemek Rektori Konferenciája az európai egyetemek Magna Chartájának megalkotásával. Ez az európai integráció szempontjából is jelentős dokumentum tartalmazza azokat az alapvető értékeket, amelyek követése a felsőoktatási intézmények

---

³⁵ Vukasovic, Martina – Huisman, Jeroen: Europeanization, policy transfer or domestic opportunity? Comparison of European impact in higher education policy. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, Vol. 20, No. 3. 2018. pp. 269-287.

³⁶ Bartha Ildikó: A felsőoktatás és a szabad mozgáshoz való jog az Európai Unió Bíróságának ítélezési gyakorlatában. *Pro Futuro*, 2016/1. p. 146.

³⁷ Bartha Ildikó: i. m. p. 140.

³⁸ Berács József: Hallgatói mobilitás, külföldi hallgatók a magyar felsőoktatásban. In: Berács József – Derényi András – Kádár-Csoboth Péter – Kovács Gergely – Polónyi István – Temesi József (szerk.): *Magyar Felsőoktatás 2016*. Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, Budapest, 2017. p. 57.

³⁹ Györfly Dóra: A közgazdaság-tudományi doktori iskolák helyzete Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 62, július-augusztusi lapszám. 2015. p. 859.

⁴⁰ Barakonyi Károly: A felsőoktatás versenyképességéről. *Vezetéstudomány*, 2010. 41/12. p. 8.

⁴¹ Magyarország Kormánya: Fokozatváltás a felsőoktatásban. Forrás: <http://www.kormany.hu/download/3/18/e0000/20161202%20Fokozatv%C3%A1lt%C3%A1s%20a%20fels%C5%91oktat%C3%A1sban%20k%C3%B6z%C3%A9pt%C3%A1v%C3%BA%20strat%C3%A9gia.pdf> Utolsó letöltés dátuma: 2018. 01. 28. p. 9.

⁴² Lukovics Miklós – Zuti Bence: Egyetemek a régiók versenyképességének javításáért: „negyedik generációs” egyetemek? *Tér és Társadalom*, 2014. 28/4. pp. 90-91.

számára kívánatos volna.⁴³ Az Európai Felsőoktatási Térség létrejöttével, amelynek legfontosabb részei a tanulási eredmények, a minősítési keretrendszerek, a ciklusok, a felsőoktatási minőségbiztosítás, a kredit, az elismerés és az élethosszig tartó tanulás⁴⁴, ez a feltétel teljesül, hiszen a részes országokon belül kidolgozásra és alkalmazásra került az alapszakok és mesterszakok rendszere, amely lehetővé teszi a rendszeren belüli átjárást. Természetesen az azonos szakok az egyes országokban vagy egyes felsőoktatási intézményekben nem feltétlenül adják át teljes mértékben ugyanazt a tudásanyagot, azonban a tanulási eredmények mentén megfogalmazott kimeneti elvárások mentén a szakok könnyen összevethetővé válnak.

Az Európai Felsőoktatási Térség léte egymagában azonban nem lett volna elegendő ennek a hatásnak az eléréséhez. Az oktatási miniszterek 2003-ban Bergenben megrendezett EFT miniszteri konferenciája ezért döntött az európai képesítési keretrendszer megalkotásáról, amellyel harmonizáltan a tagállamok saját nemzeti képesítési keretrendszereket dolgoznak ki. Magyarország ebben a – jogalkotást is érintő – feladatban kifejezetten jól áll, az európai képesítési keretrendszerrel (EKKR) mindenben harmonizáló magyar képesítési keretrendszer (MKKR) működik.⁴⁵ Ugyanakkor az is látható, hogy míg az Európai Felsőoktatási Térség kifelé folyamatosan demonstrálni próbálja saját egységes felsőoktatás-politikájának létét, azonban a tagállamokban megkezdett reformok az elmúlt évek során rendre a nemzeti szuverenitás erősítését szolgálják, vagyis a változások csak ritkán célozzák a felsőoktatási rendszerek erősebb harmonizálását. A felmérések szerint ugyanakkor a nemzeti felsőoktatási rendszerek jellemzően forráshiánnyal is küzdenek⁴⁶, vagyis amennyiben a felsőoktatási rendszerek harmonizálása iránt anyagilag is érdekeltté válnak a tagállamok és egyetemeik, például a fizetős külföldi hallgatók fogadása útján, úgy a nemzeti rendszerek közötti szabályozási és működési összhang megteremtésére is több erőfeszítést tehetnek. Ezzel a gondolattal összhangban a magyar felsőoktatási intézményekkel szemben a kormánystratégia alapján is elvárás, hogy növeljék a piacról szerzett, például oktatási eredetű bevételeiket.⁴⁷ Ezt a kívánalmat a magas tandíjak miatt az idegennyelven zajló képzésekkel igen látványosan lehet teljesíteni.

A szakok elvégzésével a hallgatók tudása, képessége, attitűdje és autonómiája is fejlődik, méghozzá a képzési kimeneti követelmények szakonkénti meghatározását tartalmazó 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet előírásainak megfelelően, amelynek megalkotására azért volt szükség, mert a bolognai képzési modell bevezetésekor megalkotott képzési kimeneti követelmények már nem feleltek meg az elvárásoknak. Az új előírások sem kellően részletesek a hallgatók soft skilljeinek fejlesztése kapcsán, azonban az intézmények megfelelő mozgásteret kapnak annak érdekében, hogy a helyi specifikumoknak megfelelően tervezzék meg a szakok képzési menetét.⁴⁸

A kétszintű (illetve a doktori képzéssel háromszintű) rendszer bevezetésével az európai felsőoktatás globálisan is attraktív tud lenni, Ázsia és Afrika felé gyakorlatilag zökkenőmentesen megvalósul az átjárhatóság, az európai diplomákat errefelé elismerik. Amerika felé némi gondot okoz, hogy ott a mesterszintű diplomát már posztgraduális képzésnek tekintik, ami szemléletmódbeli különbséget jelent az európai értelmezéshez mérten. A teljes idejű mobilitást jelentősen befolyásolja a diplomák küldőországbeli elfogadottsága, az Európai Unióban kiállított diplomák értékét pedig tovább növeli az iskolai végzettségek kölcsönös elfogadásának és korlátozásoktól mentes használatának – korábban már ismertetett – jogi

---

⁴³ Magna Charta Universitatum. Forrás: <http://www.magna-charta.org/resources/files/the-magna-charta/hungarian>
Utolsó letöltés dátuma: 2019. 07. 23.

⁴⁴ Karseth, Berit – Solbrekke, Tone Dyrdal: Curriculum trends in European higher education: the pursuit of the Humboldtian university ideas. In: Slaughter, Sheila – Taylor, Barrett Jay (szerk.): Higher education, stratification, and workforce development: Competitive advantage in Europe, the US, and Canada. Springer, Cham, 2016. pp. 215-233.

⁴⁵ Hrubos Ildikó: Az Európai Felsőoktatási Térség létrehozása mint az Európai Unió felsőoktatás-politikájának központi eleme. *Educatio*, Vol. 28, No. 1. 2019. pp. 75-90.

⁴⁶ Hrubos Ildikó: A felsőoktatás nemzetközi környezete. *Educatio*, Vol. 26, No. 4. 2017. pp. 591-602.

⁴⁷ Fregan Beatrix – Sótonyiné Zsigmond Ágnes – Szabó Terézia: A magyar felsőoktatás finanszírozásának egyes kérdései. In: Bitay Enikő (szerk.): A XXII. Fialat Műszakiak Tudományos Ülésszaka. Óbudai Egyetem – Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2017. pp. 163-166.

⁴⁸ Nagy Tamás: Képzési és Kimeneti Követelmények (KKK) és a felsőoktatási tantervek, programok átalakítása. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): Válogatott tanulmányok a pedagógiai elmélet és a szakmódszertanok köréből. International Research Institute, Komárno, 2017. pp. 207-219.

védelme.⁴⁹

A kibocsátási oldalon, a végzettségek esetében tehát megvalósul az egyenlőség elve, hiszen a kiadott diplomák – a képzés szintjétől függően – egyenértékűek. Az iskolai végzettség megszerzését célzó oktatási folyamat során azonban sokszor jelentős különbségeket kell leküzdeniük a hallgatóknak és az oktatóknak. A tanulás eredményességét jellemzően akadémiai szempontból értékelik a képzés során, ahol azt vizsgálják az oktatók, hogy a hallgatók el tudták-e sajátítani az érintett tantárgy tananyagát, képesek-e azt a gyakorlatban hasznosítani, kombinálni más részismeretekkel. A számonkérésen sikertelen hallgatók pedig később teljesíteni kötelesek a diploma megszerzése érdekében a tárgyat, amelynek ismételt tanulása azonban jellemzően nem újfajta módszertan mentén történik, hanem a korábbi ismeretanyag újbóli, változatlan formában történő előadása útján.⁵⁰ Noha a felsőoktatási intézmények egy része az átlagostól jelentősen eltérő teljesítményt nyújtó hallgatók számára különleges szolgáltatásokat is nyújt (az egyes tárgyakból kiemelten sikeres hallgatók a tehetséggondozás különböző formáiba csatlakozhatnak be, míg az egyes tárgyakból nagyon gyengén teljesítő hallgatók felzárkóztató képzésen, korrepetáláson, repetitóriumokon vehetnek részt), ezek megléte és működése nagyban függ az intézmény gazdasági és erőforrásbeli lehetőségeitől.

Az ugyanakkor megkönnyíti a képzés szervezését, hogy a jogszabály csak egyféle hallgatói jogviszonyt ismer, nem lehet különbséget tenni jogállás szerint például önköltséges vagy állami ösztöndíjas hallgatók között.⁵¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a külföldi hallgatók minden tekintetben ugyanolyan esélyekhez jutnak, mint a hazaiak. A felsőoktatási mobilitást nehezítő jogi és közigazgatási akadályként a bevándorlási szabályok merevségét, a vízumügyintézés és a munkavállalási lehetőségek hiányát kell általánosságban megemlíteni.⁵² A felsorolt körülmények a Magyarországon tanuló külföldiek helyzetét is bonyolítják.

Az uniós és nemzeti jogszabályok, jogforrások mellett mindenképpen ki kell emelni az intézmények saját szabályainak megfelelő meglétét. Mivel a felsőoktatási intézmények a képzés nyelvtől függetlenül jogosultak az egyes képzettségi szintnek megfelelő végzettséget tanúsító oklevelek kiadására, amennyiben a hallgató teljesíti az ahhoz szükséges követelményeket, ezért alapvető elvárás, hogy minden intézményi belső szabályzat legyen elérhető valamennyi képzési nyelven. Ennek megfelelően – számos egyéb belső szabály mellett – mindenképp előtte az intézmények szervezeti és működési szabályzatának, tanulmányi és vizsgaszabályzatának, továbbá az egyes szakok képzési terveinek, ezen belül pedig az egyes kurzusok tárgyleírásainak is elérhetőnek kell lennie az idegennyelvű képzések nyelvére is.⁵³ Csak a képzési nyelv szerint hiteles szabályzatok megléte esetén részesülnek a külföldi hallgatók a magyarokkal egyenlő elbánásban, illetve csak a képzési nyelven is elérhető hiteles szabályok megléte esetén várható el a hallgatóktól az abban foglaltak betartása.

Összefoglalás

A magyar felsőoktatás nemzetköziesedése a felsőoktatási rendszer működése szempontjából kiemelt stratégiai jelentőséggel bír. A nemzetközivé váló felsőoktatás képes lehet ellensúlyozni a demográfiai hullámvölgy miatt csökkenő magyar érettségizői létszámot, emellett jelentős bevételeket tud generálni az idegennyelvű képzéseket indító magyar egyetemek számára.

A felsőoktatás nemzetközivé válása során több dilemma is felmerül. Ezek közül az egyik legkomolyabb társadalmi feszültséget a külföldi képzésekhez való egyenlő hozzáférés esélyének sérülése okozza. A külföldi képzések elvégzésével a diplomázó hallgatók olyan jelentős munkaerőpiaci előnyökhöz juthatnak, amelyekhez a képzést kizárólag a szülőföldjükön teljesítő diplomások nem férhetnek hozzá. Mindez, összhangban a kulturális reprodukció elméletével, tovább növelheti a társadalom egyes rétegei között az

⁴⁹ Szolár Éva: Az európai felsőoktatás átalakulása és a Bologna-folyamat céljai. *Iskolakultúra*, 2009/9. pp. 99-100.

⁵⁰ Acosta-Tello, Enid – Shepherd, Carol: Equal access for all learners: Differentiation simplified. *Journal of Research in Innovative Teaching*, Vol. 7, No. 1. 2014. pp. 51-57.

⁵¹ Rónay Zoltán: A hallgatói jogviszony természetéről. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2016/1. pp. 24-35.

⁵² Bartha Zoltán – S. Gubik Andrea – Réthi Gábor: A nemzetközi hallgatói mobilitás területi irányai és akadályai a Miskolci Egyetemen. *Tér és Társadalom*, Vol. 31, No. 4. 2017. pp. 181-199.

⁵³ Erdődi Ferenc – Matesz Klára: 30 éves a debreceni angol nyelvű orvostudományi képzés. *Gerundium*, Vol. 9, No. 2. 2018. pp. 173-183.

anyagi és nem tudásbeli körülményeken alapuló szakadékokat.

A felsőoktatás nemzetköziesedésének egyik legfontosabb eleme a felsőoktatást körülvevő jogi környezet megfelelő alakítása. Magyarország az Európai Felsőoktatási Térség tagjaként, az Európai Unió tagállamaként előnyös helyzetben van, hiszen a nemzetközi és uniós jog széles körben elfogadottá teszi nemzetközi szinten is a magyar egyetemek által kiállított diplomákat. Az oklevelek mögött álló tudás nemzetközi összevethetőségét a megfelelő jogszabályok harmonizációja útján lehet elérni, Magyarország pedig ezen a területen kifejezetten jó eredményeket tud felmutatni.

Felhasznált irodalom

Acosta-Tello, Enid – Shepherd, Carol: Equal access for all learners: Differentiation simplified. *Journal of Research in Innovative Teaching*, Vol. 7, No. 1. 2014. pp. 51-57.

Barakonyi Károly: A felsőoktatás versenyképességéről. *Vezetéstudomány*, 2010. 41/12. p. 8.

Bartha Ildikó: A felsőoktatás és a szabad mozgáshoz való jog az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlatában. *Pro Futuro*, 2016/1. p. 146.

Bartha Zoltán – S. Gubik Andrea – Réthi Gábor: A nemzetközi hallgatói mobilitás területi irányai és akadályai a Miskolci Egyetemen. *Tér és Társadalom*, Vol. 31, No. 4. 2017. pp. 181-199.

Belfiore, Phillip, J. – Auld, Ruth: The disconnect of poor-urban education: Equal access and a pedagogy of risk taking. *Psychology in the Schools*, Vol. 42, No. 8. 2005. pp. 855-863.

Berács József: Nemzetköziesedési trendek és intézményi megfelelés. In: Hrubos Ildikó (szerk.): *Elefántcsonttoronyból világítótorony. A felsőoktatási intézmények misszióinak bővülése, átalakulása*. Aula Kiadó, Budapest, 2012. p. 138.

Berács József: Hallgatói mobilitás, külföldi hallgatók a magyar felsőoktatásban. In: Berács József – Derényi András – Kádár-Csoboth Péter – Kovács Gergely – Polónyi István – Temesi József (szerk.): *Magyar Felsőoktatás 2016*. Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, Budapest, 2017. p. 57.

Bourdieu, Pierre: Cultural reproduction and social reproduction. In: Brown, R. (szerk.): *Knowledge, Education and Social Change*. Taylor & Francis, London, 1974. pp. 71-84.

Bourdieu, Pierre: *Distinction: A social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1984.

Böcskei Elvira – Bács Zoltán – Kovács Barnabás – Tarnóczi Tibor – Fenyves Veronika: A nemzetközi diplomamobilitás stratégiai irányvonalai – a Magyarországon tanulmányokat folytató külföldi hallgatók motiváció, a külföldi tanulmányokat befolyásoló tényezők vizsgálata. *Competitio*, 2019, 1-2.

Csapó Zsolt – Nábrádi András – Kovács Krisztián – Csapóné Riskó Tünde: MBA education at the University of Debrecen and its further development towards double degree programmes. *Applied Studies in Agribusiness and Commerce – APSTRACT*, Vol. 11, No. 1-2. 2017. pp. 167-170.

Cseh Papp Imola – Bilan, Svitlana – Dajnoki Krisztina: Globalization of the labour market – Circular migration in Hungary. *Journal of International Studies*, Vol. 12, No. 2. 2018. pp. 182-200.

Dajnoki Krisztina – Héder Mária: „Új szelek fújnak” – a HR válasza a globalizáció és a változás kihívásaira. *Hadtudomány – A Magyar Hadtudományi Társaság Folyóirata* 27, E-szám. 2017. pp. 84-93.

Dajnoki Krisztina – Máté Domicián – Fenyves Veronika – Kun András István: Deconstructing attitudes towards immigrant workers among Hungarian employees and higher education students. *Sustainability*, 2017, 9, 1639. p. 28.

Erdődi Ferenc – Matesz Klára: 30 éves a debreceni angol nyelvű orvosképzés. *Gerundium*, Vol. 9, No. 2. 2018. pp. 173-183.

Fábián Attila – Koloszar László: Tudáshálózat, avagy a szürreális kooperáció lehetősége a felsőoktatásban.

Közép-Európai Közlemények, 2017, 10/1. p. 15.

Fenyves Veronika – Bács Zoltán – Kovács Barnabás – Tarnóczy Tibor – Nemeslaki András – Böcskei Elvira: Analysis of factors influencing foreign studies-Strategic decisions-Results of a Hungarian survey. *Journal of Entrepreneurship Education*, Vol. 22, No. 5. 2019. pp. 1-21.

Fregan Beatrix – Sótonyiné Zsigmond Ágnes – Szabó Terézia: A magyar felsőoktatás finanszírozásának egyes kérdései. In: Bitay Enikő (szerk.): *A XXII. Fialat Műszakiak Tudományos Ülésszaka*. Óbudai Egyetem – Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2017. pp. 163-166.

Győrffy Dóra: A közgazdaság-tudományi doktori iskolák helyzete Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 62, július-augusztusi lapszám. 2015. p. 859.

Hodara, Michelle – Martinez-Wenzl, Mary – Stevens, David – Mazzeo, Christopher: Improving credit mobility for community college transfer students. Findings and recommendations from a 10-state study. *Education Northwest*, Portland, 2016. p. 2.

Hrubos Ildikó: A társadalmi esélyegyenlőtlenségek új szinterei a felsőoktatásban. *Iskolakultúra*, 2012/1-2. p. 87.

Hrubos Ildikó: A felsőoktatás nemzetközi környezete. *Educatio*, Vol. 26, No. 4. 2017. pp. 591-602.

Hrubos Ildikó: A tudás természetének átalakulása a digitális korban. *Educatio*, 2017/2. p. 177.

Hrubos Ildikó: Az Európai Felsőoktatási Térség létrehozása mint az Európai Unió felsőoktatás-politikájának központi eleme. *Educatio*, Vol. 28, No. 1. 2019. pp. 75-90.

Husén, Torsten: Problems of securing equal access to higher education: The dilemma between equality and excellence. *Higher Education*, Vol. 5, No. 4. 1976. pp. 407-422.

Karseth, Berit – Solbrenke, Tone Dyrdal: Curriculum trends in European higher education: the pursuit of the Humboldtian university ideas. In: Slaughter, Sheila – Taylor, Barrett Jay (szerk.): *Higher education, stratification, and workforce development: Competitive advantage in Europe, the US, and Canada*. Springer, Cham, 2016. pp. 215-233.

Kocziszky György – Veresné Somosi Mariann – Balaton Károly: A társadalmi innováció vizsgálatának tapasztalatai és fejlesztési lehetőségei. *Vezetéstudomány*, Vol. 48, No. 6-7. 2017. pp. 15-19.

Kosmützky, Anna – Putty, Rahul: Transcending borders and traversing boundaries: A systematic review of the literature on transnational, offshore, cross-border, and borderless higher education. *Journal of Studies in International Education*, Vol. 20, No. 1, 2016. pp. 8-33.

Kórmíves Péter Miklós – Vörös Péter – Dajnoki Krisztina: A felsőoktatás nemzetköziesedése: megoldás a hallgatói létszám csökkenésére? *Humán Innovációs Szemle 2014. évfolyam 1-2. lapszám*. p. 35.

Lukovics Miklós – Zuti Bence: Egyetemek a régiók versenyképességének javításáért: „negyedik generációs” egyetemek? *Tér és Társadalom*, 2014. 28/4. pp. 90-91.

Maile, Simeon: Equal access to education: Who can afford? *Education As Change*, Vol. 8, No. 2. 2004. pp. 56-73.

Meier Jæger, Mads: Equal access but unequal outcomes: Cultural capital and educational choice in a meritocratic society. *Social Forces*, Vol. 87, No 4. 2009. pp. 1943-1971.

Nagy Tamás: Képzési és Kimeneti Követelmények (KKK) és a felsőoktatási tantervek, programok átalakítása. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Válogatott tanulmányok a pedagógiai elmélet és a szakmódszertanok köréből*. International Research Institute, Komárno, 2017. pp. 207-219.

Oláh Judit – Halasi György – Szakály Zoltán – Popp József – Balogh Péter: The impact of international migration on the labor market – A case study from Hungary. *Amfiteatru Economic*, Vol. 19, No. 46. 2017. pp. 790-805.

Polónyi István: Honnan jönnek a hallgatók? *Educatio*, 2012/2, pp. 244-246.

- Polónyi István: A hazai felsőoktatás-politika átalakulásai. Iskolakultúra, Vol. 25, No. 5-6. 2015. pp. 3-14.
- Polónyi István: Felsőoktatás a koncepciók keresztútján. Köz-Gazdaság, 2016/2. p. 215.
- Popp József – Balogh Péter – Oláh Judit – Kot, Sebastian – Harangi-Rákos Mónika – Lengyel Péter: Social network analysis of scientific articles published by Food Policy. Sustainability, 2018, 10(3), 577. pp. 1-20.
- Rónay Zoltán: A hallgatói jogviszony természetéről. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2016/1. pp. 24-35.
- Schmidt, William H. – Cogan, Leland S.: The myth of equal content. Educational Leadership, Vol. 67, No. 3. 2009. pp. 44-47.
- Spring, Joel: Research on globalization and education. Review of Educational Research, Vol. 78, No. 2. 2008. pp. 330-363.
- Szolár Éva: Az európai felsőoktatás átalakulása és a Bologna-folyamat céljai. Iskolakultúra, 2009/9. pp. 99-100.
- Teichler, Ulrich: Mutual recognition and credit transfer in Europe: Experiences and problems. Journal of Studies in International Education. Vol. 7, No. 4, 2003. pp. 312-341.
- Temesi József – Hrubos Ildikó – Berács József: Magyar Felsőoktatás 2012. Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, Budapest, 2013. p. 4.
- Varga László: A felsőfokú oktatásban résztvevők létszámára ható jogi, makró- és mikroökonómiai folyamatok. Iskolakultúra, 2018/10-11. pp. 90-102.
- Vukasovic, Martina – Huisman, Jeroen: Europeanization, policy transfer or domestic opportunity? Comparison of European impact in higher education policy. Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice, Vol. 20, No. 3. 2018. pp. 269-287.
- Internetes források
- Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsi001a.html?down=704 Utolsó letöltés dátuma: 2018. 06. 02.
- Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html Utolsó letöltés dátuma: 2017. 09. 16.
- Magna Charta Universitatum. Forrás: <http://www.magna-charta.org/resources/files/the-magna-charta/hungarian> Utolsó letöltés dátuma: 2019. 07. 23.
- Magyarország Kormánya: Fokozatváltás a felsőoktatásban. Forrás: <http://www.kormany.hu/download/3/18/e0000/20161202%20Fokozatv%C3%A1lt%C3%A1s%20%20a%20fels%C5%91oktat%C3%A1sban%20k%C3%B6z%C3%A9pt%C3%A1v%C3%BA%20strat%C3%A9gia.pdf> Utolsó letöltés dátuma: 2018. 01. 28. p. 9.